

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-46](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-46)

УДК 332.36

Анатолій ПОЛТАВЕЦЬ

Державний біотехнологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-3310-3271>

e-mail: svr13@btu.kharkov.ua

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено питання становлення системи сталого землекористування як ключовий чинник ефективного управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств України.

Виділено чотири групи взаємопов'язаних заходів щодо вдосконалення системи сталого землекористування, зокрема покращення стану земельних ресурсів аграрних підприємств (боротьба з ерозією, органічні добрива, різного виду меліорації тощо); обмеження впливу несільськогосподарських галузей, скорочення вилучення угідь із сільськогосподарського обороту, компенсація втрат з боку несільськогосподарських користувачів, зменшення забруднення земельних ресурсів; використання вільних земель, придатних в аграрному плані; раціоналізація використання земельного фонду з точки зору кінцевих результатів сільськогосподарського виробництва.

Наголошено на тому, що найважливішим заходом щодо становлення системи сталого землекористування механізму управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств є перехід на принципи адаптивно-ландшафтного землеробства, що є системою формування земельних відносин, які передбачають раціоналізацію та гармонізацію взаємодії природних компонентів ландшафту та діяльності аграрних підприємств в умовах сучасного агропромислового виробництва.

Встановлено, що трансформація земельних відносин згідно з принципами адаптивно-ландшафтної організації території означає насамперед оптимальне співвідношення сільськогосподарських угідь. Адаптивно-ландшафтне землеробство передбачає: агроекологічну типізацію земель за ресурсами та лімітуючими факторами ґрунтової родючості, тепла, вологи, потенціалу розвитку деградаційних процесів; функціонально-цільову типізацію земель з оптимізацією співвідношення угідь та структури посівних площ; формування природоохоронної інфраструктури агроландшафту; уточнення спеціалізації господарства та схеми розміщення сівозмін по території на базі комплексного аналізу природно-господарських ресурсів та ефективності їх використання.

Ключові слова: землекористування, управління земельними ресурсами, система менеджменту аграрних підприємств, адаптивно-ландшафтне землеробство.

Anatolii POLTAVETS

State Biotechnology University

THE ESTABLISHMENT OF A SYSTEM SUSTAINABLE LAND USE AS A KEY FACTOR OF EFFECTIVE LAND RESOURCE MANAGEMENT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article examines the issue of the formation of a system of sustainable land use as a key factor in the effective management of land resources in the management system of agricultural enterprises of Ukraine.

Four groups of interrelated measures have been identified to improve the system of sustainable land use, in particular, improving the state of land resources of agricultural enterprises (fighting against erosion, organic fertilizers, various types of land reclamation, etc.); limiting the influence of non-agricultural industries, reducing the withdrawal of land from agricultural turnover, compensation of losses from non-agricultural users, reduction of pollution of land resources; use of vacant land suitable for agricultural purposes; rationalization of the use of the land fund from the point of view of the final results of agricultural production.

It is emphasized that the most important measure for the establishment of a system of sustainable land use, a mechanism for managing land resources in the management system of agrarian enterprises is the transition to the principles of adaptive landscape farming, which is a system of forming land relations that provide for the rationalization and harmonization of the interaction of the natural components of the landscape and the activities of agrarian enterprises in the conditions of modern agro-industrial production.

It was established that the transformation of land relations in accordance with the principles of adaptive landscape organization of territories means, first of all, the optimal ratio of agricultural land. Adaptive landscape farming involves: agro-ecological land typification by resources and limiting factors of soil fertility, heat, moisture, development potential of degradation processes; functional-purpose land typification with optimization of the ratio of land and the structure of cultivated areas; formation of the environmental protection infrastructure of the agricultural landscape; clarifying the specialization of the economy and the scheme of placing crop rotations on the territory on the basis of a comprehensive analysis of natural and economic resources and the efficiency of their use.

Keywords: land use, management of land resources, management system of agrarian enterprises, adaptive landscape farming.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Діяльності аграрних підприємств дуже часто притаманна інтенсивна експлуатація та неефективне використання природних ресурсів; застарілість, надмірна енерго- й матеріалоемність, багатовідходність

виробничих технологій, недостатній рівень вторинної переробки відходів, неефективність організаційно-економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності. Це спричиняє високий рівень антропогенного навантаження на екосистеми, зменшення біорізноманіття та забруднення довкілля; відсутність позитивних соціальних та екологічних структурних зрушень в аграрній економіці і реальних кроків у переведенні її на інноваційно-інвестиційну модель ефективного функціонування.

Аналіз досліджень та публікацій

Питаннями формування сталого землекористування в контексті ефективного управління земельними ресурсами в останні роки присвятили роботи багато вчених: Гунько Л.А., Крутякова В.І., Лупенко Ю.О., Прядка Т.М., Степаненко С.В., Третяк А.М., Третяк В.М., Трофименко П.І., Федоров М.М., Харічков С.К., Хвесик М.А. та багато інших [1-8]. Аналіз літературних джерел виявив, що значна частина існуючих досліджень зосереджені переважно на проблемах удосконалення законодавчої бази управління земельними ресурсами на державному та регіональному рівнях. Питання ж становлення системи сталого землекористування в системі менеджменту аграрних підприємств залишаються значною мірою невирішеними. Тому існує необхідність подальшого вивчення цих питань.

Формулювання цілей статті

Мета статті: дослідити питання становлення системи сталого землекористування як ключовий чинник ефективного управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу

В контексті раціонального використання національних природних ресурсів, кожна країна здійснює стратегію планування та розвитку землекористування для того, щоб покращити фізичну інфраструктуру та оздоровити довкілля. Планування землекористування - це процес розподілу ресурсів, зокрема права користування земельними ресурсами таким чином, щоб забезпечити максимальну ефективність з урахуванням характеру навколишнього середовища та добробуту населення [4].

Раціоналізація використання земельних ресурсів передбачає створення відповідного наукового забезпечення, що включає детальне та різнобічне вивчення та моніторинг змін у земельних ресурсах з метою їх оцінки, прогнозування негативних наслідків господарської діяльності, визначення допустимих навантажень та проведення необхідних земельно-охоронних заходів. При цьому проблема раціоналізації використання земельних ресурсів та їх охорони, збереження та відновлення ґрунтової родючості може бути вирішена лише за умови проведення чіткої та послідовної політики держави, реалізації цілого комплексу взаємопов'язаних між собою правових, організаційно-господарських, науково-технічних заходів та, безсумнівно, при здійсненні заходів державної підтримки [7]. Найважливішими питаннями, що визначають стійкість та ефективність сільськогосподарського виробництва, є територіальні, пов'язані з перебудовою земельних відносин. Вони мають довгострокове значення та відіграють важливу роль у забезпеченні стійкості землекористування. На сучасному етапі однією з найважливіших складових у вирішенні цієї проблеми є землеустрій, за допомогою якого забезпечується процес цілеспрямованої організації раціонального та ефективного використання земель, створення сприятливого екологічного, економічного та соціального середовища та здійснюються основні функції держави з управління земельними ресурсами – територіальне планування використання земель, інформаційне забезпечення (державний земельний кадастр, моніторинг та оцінка земель, державний контроль за їх використанням).

Аналіз функцій сучасного землеустрою дозволяє дійти невтішного висновку, що у колі вирішуваних ним завдань воно стає однією з найважливіших інструментів реалізації державної земельної політики. Підсумки земельної реформи, що проводилася в Україні, які могли б бути більш вражаючими, обумовлені зниженням ролі землеустрою як основного механізму її здійснення. Проведений аналіз довів, що індивідуалізація та парцеляція землекористувань колишніх колгоспів та радгоспів за нинішнього ставлення до землеустрою створюють недоліки у розташуванні земель – далекоземелля, чересмузжя, вклинювання, вкраплювання. У зв'язку з цим землеустрій має розглядатися як система державних заходів щодо організації раціонального використання земель та їх охорони, включаючи просторову організацію території та регулювання земельних відносин.

Очевидно, що тільки комплексний підхід до проблем підвищення ефективності використання земельних ресурсів, збереження та зростання родючості ґрунтів здатний створити передумови для виведення сільського господарства України на шлях сталого розвитку.

Досягнення високої узгодженості між напрямками господарської діяльності та улаштуванням території передбачає створення методичних основ агроекологічно обґрунтованого землевпорядного проектування, як сполучної ланки між наукою та виробництвом, заходами щодо вивчення земель (моніторингом, кадастром) та організацією їх раціонального використання. Організація використання земельних ресурсів підприємства має ґрунтуватися на еколого-ландшафтній основі, використанні даних моніторингу та кадастру земель [3].

Наслідком диференціації якості землі як знаряддя праці (продуктивні властивості - родючість ґрунтів) є відмінності в урожайності культур, а землі як предмету праці (технологічні властивості землі) - відмінності у витратах живої та уречевленої праці. Якість землі як знаряддя та предмета праці узагальнено характеризує якість землі як засоби виробництва, а його диференціація визначає відмінності у продуктивності праці в землеробстві, що зумовлює необхідність удосконалення оцінки землі як фактору підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Україна має величезні природні ресурси - міцний фундамент сталого розвитку народного господарства в режимі розширеного відтворення. Особливість природно-ресурсного потенціалу України - його комплексність та великомасштабність.

У процесі еволюції людство пройшло шлях від простого пристосування до природних умов до необхідності організації їх раціонального використання, прогнозування та подолання стихійних сил природи. Неухильно зростає інтенсивність виробництва, розвиваються нові форми виробничої діяльності, в господарський оборот все ширше залучаються раніше невикористані ресурси. Поруч із відбувається інтенсивне зміна довкілля.

Взаємодія суспільства та природи породжує ряд суперечності і конфліктні ситуації. З одного боку, природа створює необмежені можливості для повного і всебічного задоволення суспільних потреб, з іншого, - в процесі використання природних ресурсів відбувається зміна умов довкілля, яке може викликати незворотні наслідки в якісному стані навколишньої людини середовища.

Найбільш значущим для життя суспільства природним ресурсом та одним з найважливіших елементів національного багатства країни є земля з її природно-історичним ландшафтом та ґрунтовим покривом.

Як і будь-який природний ресурс, з яким суспільство взаємодіє у процесі своєї життєдіяльності, земельні ресурси в процесі їх використання також зазнають структурних та якісних змін. Темпи характер і спрямованість цих змін визначаються безліччю факторів: соціально-політичним і економічним розвитком суспільства; рівнем розвитку продуктивних сил; стратегічними загальнодержавними пріоритетами на певних етапах розвитку суспільства; організацією системи землекористування та ін. Розглядаючи зміни, що відбуваються в даний час в структурі і якісному стані земельних ресурсів, доводиться констатувати, що їх спрямованість, особливо щодо земель сільськогосподарського призначення, має явно негативний характер [8].

Тісний взаємозв'язок між продуктивністю земель та екологічними факторами залежить не тільки від потенційних якостей земель (ґрунтів), але також значною мірою від соціальних та економічних факторів. З іншого боку, управління та вкладення в цій сфері, як і раніше, залежать від стану природних ресурсів - якості ґрунтів, доступності водних ресурсів, біорізноманіття, змін клімату, а також від таких факторів як розвиток інфраструктури, доступ до послуг, наявність трудових ресурсів та знань у користувачів. Так, наприклад, менш придатні ґрунти вимагають більше вкладень (заходи з охорони ґрунтів та водних ресурсів, зрошення, використання добрив, адаптація насінневого чи іншого посадкового матеріалу) для досягнення такого ж урожаю як на придатних ґрунтах, перевага яких може полягати не тільки в їхньому природному продуктивності, а й можливостях для зберігання, обробки та реалізації надлишків продукції.

Визнаючи той факт, що людство досягло переломного етапу у випробуванні меж можливостей нашої планети, ми стверджуємо, що ширший ландшафтний підхід до управління природними ресурсами, що враховує та інтегрує широкий спектр стратегій землекористування, може допомогти звернути назад багато з сьогоденних негативних тенденцій у процесі деградації земель. Вирішення проблеми стимулюючих факторів та наслідків деградації земель залишається складним завданням; багато політичних та економічних сил, як і раніше, дотримуються традиційних шляхів.

Існують безліч методів для усунення більшої частини навантажень на земельні ресурси, але без узгоджених дій, які призведуть до залучення всіх секторів та зацікавлених сторін, неможливо досягнути успіху у здійсненні змін.

Земля для сільськогосподарських підприємств є основою ресурсного потенціалу, базис їхньої виробничої діяльності, оскільки на ній зосереджена вся господарська діяльність. Від раціонального використання земельних ресурсів зберігаються ґрунти та їх родючість. Отже, система землекористування потребує комплексного соціально-економічного підходу до землі як природного ресурсу, що має природну родючість. Цього можна досягти таким використанням земель сільськогосподарського призначення, яке забезпечує науково-обґрунтований економічний ефект господарювання та при цьому покращує родючість ґрунтів та екологічний стан навколишнього середовища.

Ефективним вважається господарювання землі, що забезпечує максимальний вихід продукції з мінімальними витратами праці та коштів. При цьому система організаційно-економічних заходів має бути спрямована на збереження та відтворення родючості ґрунту, економічний баланс ландшафтів, покращення інших корисних властивостей землі та навколишнього середовища. У зв'язку з цим окремі вчені вирізняють п'ять принципів раціонального використання земель: пріоритет сільськогосподарського (виробничого) використання землі; забезпечення високої ефективності використання продуктивних земель; забезпечення кругообігу органічних речовин; охорона земель; вдосконалення земель [2].

Зазначені принципи взаємопов'язані. Вони вирішують з одного боку підвищення рівня використання земель, а з іншого – збереження та примноження їх родючості.

Можна виділити чотири групи багатовзаємопов'язаних заходів щодо покращення використання земельних ресурсів (рис. 1):

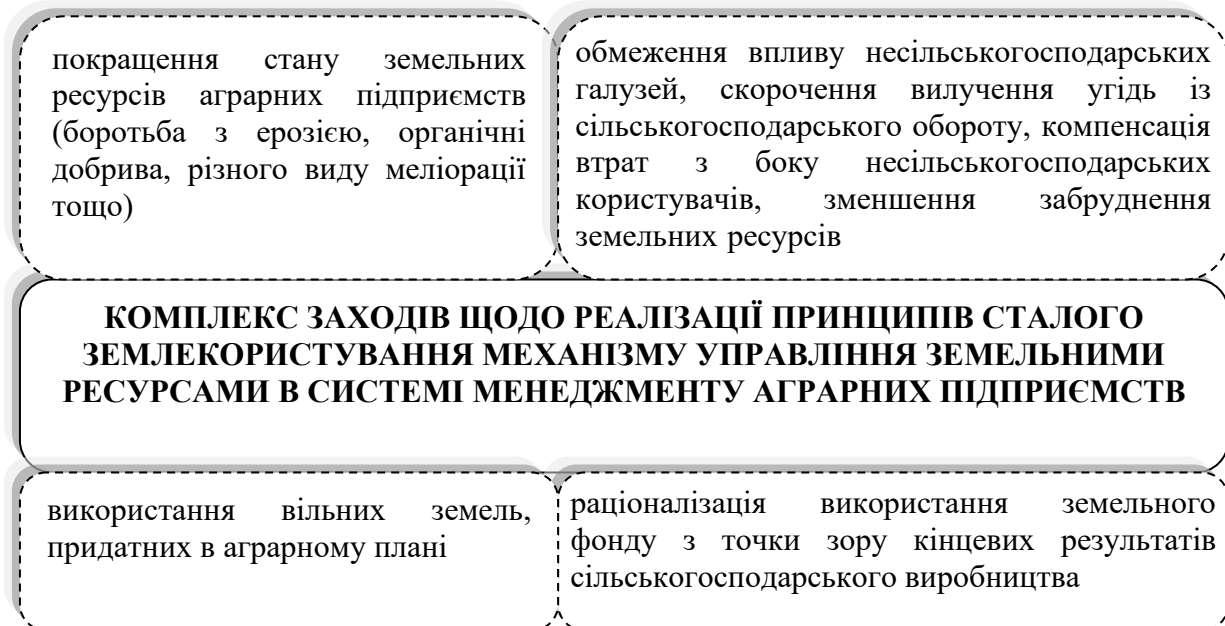

Рис. 1. Комплекс заходів щодо реалізації принципів сталого землекористування механізму управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств

При цьому пріоритетними стають завдання збереження продуктивних сільськогосподарських земель, оптимізації площ ріллі та посівних площ за кількісними та якісними характеристиками земель **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**

Вирішення цих завдань пов'язане з удосконаленням технологій підтримки та підвищення біопродуктивності сільськогосподарських земель, розвитком технологій землеустрою, раціонального землекористування та охорони земель, створенням ефективних організаційно-правових механізмів управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств [7].

Враховуючи екологічні наслідки структурних зрушень у землекористуванні аграрних підприємств найважливішим заходом щодо становлення системи сталого землекористування механізму управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств є перехід на принципи адаптивно-ландшафтного землеробства, що є системою формування земельних відносин, які передбачають раціоналізацію та гармонізацію взаємодії природних компонентів ландшафту та діяльності аграрних підприємств в умовах сучасного агропромислового виробництва. У зв'язку з цим методологія формування земельних відносин має інтегрувати природно-ландшафтні критерії, що полягають в адаптації сільськогосподарської діяльності до природних умов залученої до аграрного виробництва території, та еколого-економічні аспекти, змістовна сутність яких полягає у своєчасній реалізації превентивних заходів, що відновлюють ґрунтово-ресурсний потенціал та покращують якість аграрних екосистем. Адаптивно-ландшафтне землеробство передбачає:

- агроекологічну типізацію земель за ресурсами та лімітуючими факторами ґрунтової родючості, тепла, вологи, потенціалу розвитку деградаційних процесів;
- функціонально-цільову типізацію земель з оптимізацією співвідношення угідь та структури посівних площ;
- формування природоохоронної інфраструктури агроландшафту;
- уточнення спеціалізації господарства та схеми розміщення сівозмін по території на базі комплексного аналізу природно-господарських ресурсів та ефективності їх використання.

Трансформація земельних відносин згідно з принципами адаптивно-ландшафтною організації територій означає насамперед оптимальне співвідношення сільськогосподарських угідь. Еколого-економічне призначення агроландшафтів полягає в постійному збільшенні частки стабілізуючих природне навколишнє середовище площ або, іншими словами, лісових насаджень, пасовищ, сіножатей при одночасному скороченні частки екологічно деградованої ріллі.

При цьому перехід до системи сталого землекористування також передбачає: необхідність відтворення ґрунтової родючості та відновлення порушених екосистем; запровадження механізму стимулювання раціонального землекористування; посилення значущості земельних ресурсів у вирішенні

соціальних та економічних проблем сільських територій; запровадження нормативно закріплених екологічних обмежень землекористувачів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, враховуючи екологічні наслідки структурних зрушень у землекористуванні аграрних підприємств найважливішим заходом щодо становлення системи сталого землекористування механізму управління земельними ресурсами в системі менеджменту аграрних підприємств є перехід на принципи адаптивно-ландшафтного землеробства, що є системою формування земельних відносин, які передбачають раціоналізацію та гармонізацію взаємодії природних компонентів ландшафту та діяльності аграрних підприємств в умовах сучасного агропромислового виробництва. У зв'язку з цим методологія формування земельних відносин має інтегрувати природно-ландшафтні критерії, що полягають в адаптації сільськогосподарської діяльності до природних умов залученої до аграрного виробництва території, та еколого-економічні аспекти, змістовна сутність яких полягає у своєчасній реалізації превентивних заходів, що відновлюють ґрунтово-ресурсний потенціал та покращують якість аграрних екосистем.

Література

1. Степаненко С.В. Відтворення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки. Підприємництво та інновації. 2022. Випуск 25. С. 75-81.
2. Гулько Л.А. Формування сталого (збалансованого) землекористування – базова основа розвитку економіки землевпорядкування в Україні. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 51-61.
3. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В. Земельні ресурси та їх використання: навч. посіб. / за ред. А.М. Третяка. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2022. 304 с.
4. Третяк А.М., Третяк В.М., Трофименко П.І., Прядка Т.М., Трофименко Н.В. Стале (збалансоване) землекористування: понятійний базис та методологія інституціалізації. *Агросвіт*. 2021. № 24. С. 11-22.
5. Третяк В. М., Свентух В. Ю. Стале (збалансоване) землекористування як фактор підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2015. № 4. С. 24-31.
6. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Лупенко Ю.О. та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.
7. Харічков С.К., Крутякова В.І. Ключові орієнтири інноваційної моделі економіки України на засадах сталого природогосподарювання. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 2 (12). С. 175-183.
8. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 4-12.

References

1. Stepanenko S.V. Vidtvorennia resursnoho potentsialu subiektiv ahrarynoho biznesu v umovakh inkluzivnoi ekonomiky. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*. 2022. Vypusk 25. S. 75-81.
2. Hunko L.A. Formuvannia staloho (zbalansovanoho) zemlekorystuvannia – bazova osnova rozvytku ekonomiky zemlevporiadkuvannia v Ukraini. *Ahrosvit*. 2022. № 9-10. S. 51-61.
3. Tretiak A.M., Tretiak V.M., Priadka T.M., Trofymenko P.I., Trofymenko N.V. Zemelni resursy ta yikh vykorystannia: navch. posib. / za red. A.M. Tretiaka. Bila Tserkva: TOV «Bilotserkivdruk», 2022. 304 s.
4. Tretiak A.M., Tretiak V.M., Trofymenko P.I., Priadka T.M., Trofymenko N.V. Stale (zbalansovane) zemlekorystuvannia: poniatiinyi bazys ta metodolohiia instytutsiolizatsii. *Ahrosvit*. 2021. № 24. S. 11-22.
5. Tretiak V. M., Sventukh V. Yu. Stale (zbalansovane) zemlekorystuvannia yak faktor pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh zemel. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. 2015. № 4. S. 24-31.
6. Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku / Lupenko Yu.O. ta in. Kyiv: NNTS «IAE», 2020. 60 s.
7. Kharichkov S.K., Krutiakova V.I. Kliuchovi oriientyry innovatsiinoi modeli ekonomiky Ukrainy na zasadakh staloho pryrodohospodariuvannia. *Ekonomika: realii chasu*. 2014. № 2 (12). S. 175-183.
8. Khvesyk M., Bystriakov I. Paradyhmalnyi pohliad na kontsept staloho rozvytku Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*. 2012. № 6. S. 4-12.